

Wczesne średniowiecze

WŁADYSŁAW ŁOSIŃSKI

BADANIA ARCHEOLOGICZNE W ŚWIELUBIU I BARDACH, POW. KOŁOBRZEG, W 1964 ROKU

Wstęp

W ramach badań nad kształtowaniem się wczesnośredniowiecznego osadnictwa grodowego na obszarze środkowej i dolnej Parsęty w 1964 r. kontynuowano prace wykopaliskowe na terenie wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego z centrum skupionym w rejonie wsi Świelubie i Bardy, pow. Kołobrzeg. W pierwszym sezonie, w 1962 r., wstępnie rozpoznano jeden z dwóch członów rozległego, wyżynnego obiektu grodowego w Bardach (stan. 1, 1a), przeprowadzono ponadto badania na nizinym grodzisku (stan. 1) i cmentarzysku kurhanowym (stan. 2) w Świelubiu¹. W świetle uzyskanych wówczas materiałów mniejszy, bardziej regularny człon grodziska w Bardach (człon I) datować można na VIII—X w. Grodzisko w Świelubiu było zapewne użytkowane w 2 poł. X — pocz. XI w. Badania na cmentarzysku świelubskim — o charakterze rekonesansowym — dostarczyły raczej skromnego zasobu materiału źródłowego. Na podstawie starszych odkryć jest ono datowane na 2 poł. IX w².

Centralnym problemem tegorocznego sezonu było ustalenie wzajemnej relacji chronologicznej i funkcjonalnej między dwoma członami grodziska bardzkiego oraz pełniejsze rozpoznanie cmentarzyska w Świelubiu. W dalszej kolejności chodziło również o kontynuowanie poszukiwań powierzchniowych, podjętych na terenie gromad Dygowo i Wrzosowo, częściowo również Czernino i Gościno, celem uzyskania możliwie pełnego obrazu siatki osadniczej w sąsiedztwie systematycznie badanych obiektów.

Bardy, pow. Kołobrzeg — stan. 1

Grodzisko — człon I

Na pierwszym członie grodziska w Bardach badania skoncentrowano na odcinku tzw. wału A, oddzielającego tę część obiektu od pasm sąsiednich wzniesień wysoczyzny. W programie było również rozpoznanie rejonu przywałowego, a tym samym

¹ W. Łosiński, *Sprawozdanie z badań archeologicznych Ekspedycji Wykopaliskowej IHKM PAN w Świelubiu i Bardach, pow. Kołobrzeg, w 1962 roku*, „Spraw. Arch.”, t. 16: 1964, s. 153—168.

² P. Paulsen, *Studien zur Wikingerkultur*, Neumünster 1933, s. 57; H. J. Eggers, *Das Wikingergrab von Zwillip, Kreis Kolberg-Körlin*, „Monatsblätter”, R. 52: 1938, s. 7 i n., ryc. 8.

zakończenie prac w obrębie wykopu I, co oznaczało uzyskanie pełnego przekroju przez wnętrze pierwszego członu z jego umocnieniami obronnymi, zarówno od strony doliny rzeki (wał B), jak i od strony wysoczyzny (wał A). Łącznie na I członie przebadano w 1964 r. powierzchnię 117 m².

Wykop I (działki L—N) przecinał wał A na wysokości zakończenia jego wschodniego ramienia. Zewnętrzna część nasypu wałowego (działka N) była tu stosunkowo silnie zniszczona, nienaruszona warstwa zachowała się na nieznacznym odcinku. Badania przeprowadzone na działkach L (wewnętrzne podnóże wału) i M (wewnętrzny stok nasypu) pozwoliły jednak ogólnie zorientować się w konstrukcji wału, dostarczyły również pewnych danych na temat jego chronologii. Podstawę wału stanowił nasyp z gliny miejscami z nieznaczną domieszką piasku i żwiru, o szerokości 13 m i wysokości 2,5 m, posadowiony bezpośrednio na calcowym drobnoziarnistym piasku z wkładkami gliny. W pokładzie gliny (w-wa IIIb) wystąpiły mało charakterystyczne ułamki naczyń wczesnośredniowiecznych. Na górnej płaszczyźnie nasypu odkryto warstwę spalenizny, popiołu i przepalonego piasku (w-wa IIIa), o miąższości ok. 5 cm. Powyżej znajdowało się właściwe jądro (piasek z gliną) o podstawie szerokości ok. 4 m i wysokości 1,2 m, licowane od strony wewnętrznej konstrukcjami drewnianymi zachowanymi w postaci przepalonych, miejscami zbutwiałych belek (w-wa IIIe). Belki umacniane kamieniami, usytuowane były zgodnie z kierunkiem biegu wału. W świetle odkryć na niezniszczonym odcinku działki N konstrukcje zewnętrznego lica wału nawiązywały do prymitywnej przekładki jednokierunkowej. Liczyć się tu należy z istnieniem 3—5 poziomów luźno rozmieszczonych belek, usytuowanych poprzecznie do osi biegu wału. Od strony zewnętrznej natrafiono na wyraźne ślady pożaru umocnień obronnych grodu.

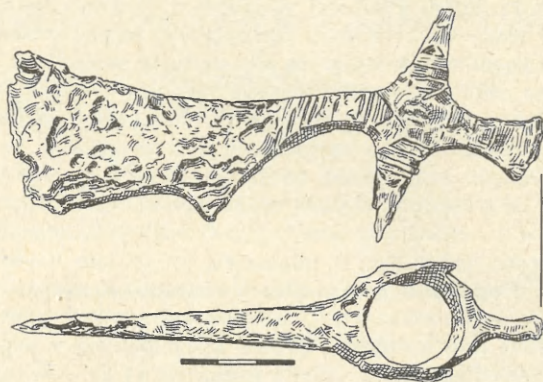
Na skłonie warstw IIIe i IIIb zalegała piaszczysta próchnica z wkładkami gliny, wyraźnymi śladami spalenizny i kawałkami węgla drzewnych (w-wa IIIId). Znaleziono tu połupane kości zwierzęce oraz ułamki górą obtaczanych naczyń ornamentowanych i pozbawionych wątków zdobniczych. Warstwa powstała zapewne w okresie użytkowania wału. Reprezentuje ona zarazem warstwę rumowiskowo-pożarową. Powyżej od strony wewnętrznej zalegał pokład gliny, miąższości ok. 0,5—1,0 m (w-wa III). Wystąpiły tu drobne kawałki węgla drzewnych oraz ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej. Warstwę wiązać należy z młodszą fazą istnienia umocnień obronnych pierwszego członu grodziska.

Brak powiązań warstw osadniczych z terenu wnętrza grodu z warstwami usypiska wału. Warstwy kulturowe wyklinowywały się w odległości ok. 9 m od wewnętrznego podnóża wału. Przy próbie ustalenia chronologii umocnień obronnych oprzeć się zatem możemy wyłącznie na materiale ceramicznym. Najmłodsze elementy odkryte w warstwie IIIId wyznaczają koniec istnienia starszego wału na 2 poł. IX w., a raczej na przełomie wieków IX i X. W świetle odkryć z 1962 r. w tym okresie liczyć się należy z jakimiś ogólniejszymi zmianami w rozplanowaniu przestrzennym zabudowy na terenie I członu grodziska, a najprawdopodobniej ze zmianą charakteru i funkcji tej części grodu.

GORZEJ przedstawia się sprawa datowania początków istnienia na tym odcinku umocnień obronnych. Nieliczne ułamki naczyń, odkryte między belkami konstrukcji wału, w pewnym stopniu także starsze elementy z warstwy IIIId nie wykluczają ewentualności wzniesienia umocnień obronnych już w początkach VIII w., a zatem w okresie, na który datujemy powstanie zabudowy na terenie wyniesienia. Są to jednak raczej domysły — ubóstwo znalezisk w warstwie IIIe, a zwłaszcza mało charakterystyczne ułamki ceramiki z warstwy IIIb, nie pozwalają na wysunięcie bardziej ugruntowanych poglądów. Młodsza faza wału użytkowana była zapewne

w X w. do 2 poł. tego stulecia, kiedy to obiekt po spaleniu zostaje porzucony. W warstwie III nie odkryto ceramiki całkowicie obciążanej, sporadycznie występującej w młodszych poziomach osadniczych na I członie grodu bardzkiego.

Wyjaśniona została w tym sekcjonie również kwestia chronologii wału usytuowanego na krawędzi wysoczyzny od strony doliny rzeki (wał B). Eksplorowano tu warstwy na świadku południowym działki B, wykopu I. Odślonięto ślady spalonych

Ryc. 1. Bardy, pow. Kołobrzeg, stan. 1. Czekan żelazny z pierwszego członu grodziska
Przerys. S. Nyka z rysunku B. Promińskiego

konstrukcji licujących nasyp wału. Wał B wzniesiono zapewne na przełomie wieków IX i X, a zatem najprawdopodobniej w okresie odbudowy wału A. Ślady warstwy osadniczej odkryte w 1962 r. poniżej wału B pochodząby z okresu starszej fazy istnienia grodu. Wał B uległ spaleniu w 2 połowie X w. Wśród konstrukcji drewnianych odkryto m. in. żelazny czekan bojowy (ryc. 1), który w schemacie A. Nadolskiego oscyluje do typu Id, datowanego na X w.³

Badania przeprowadzone na terenie wnętrza grodu (działki J, K, świadek pld. działki G, częściowo działka L) nie wniosły w zasadzie nowych elementów do obrazu zabudowy uzyskanego w 1962 r. Stwierdzono, że centralna część wyniesienia, dość stromo opadająca w kierunku krawędzi wysoczyzny, była zabudowana głównie w starszej fazie użytkowania tej części grodu (VIII—IX w.). W warstwie kulturowej (w-wa II) znaleziono m. in. otwarte kółko z drutu brązowego (kabłączek skroniowy?), sierp żelazny oraz grudkę bursztynu.

Bardy — stan. 1a

Grodzisko — człon II

Badania na II członie grodziska bardzkiego miały wyjaśnić: 1) problem chronologii powstania umocnień obronnych i ewentualnego istnienia w tym rejonie star-

³ A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem Polski w X, XI i XII wieku*, Łódź 1954, s. 40—42. Okaz nasz posiada liczne analogie z terenu Moraw, gdzie czekany tego typu datowane są ogólnie na 2 poł. VIII w.—1000 r. (J. Poulik, *Staroslovanská Morava*, Praha 1948, s. 33—35). Nie wiadomo, jak długo były one tam użytkowane w głąb XI w. (J. Eisner, *Slovensko w pravěku*, Bratislava 1933, s. 253). Z terenu Polski podobny czekan znany jest z grodziska w Popęszycach, pow. Nowa Sól (VII—VIII w.), por. M. Jahn, *Der Burgwall von Poppschütz, Kr. Freystadt, „Alt-schlesien“*, t. 7: 1938, s. 109, ryc. 5.

szego osadnictwa otwartego; 2) zagadnienie charakteru i treści społeczno-gospodarczej tej części grodu oraz problem rozplanowania przestrzennego zabudowy.

Drugi człon grodziska w Bardach zajmuje obszar dwukrotnie przewyższający powierzchnię członu I⁴. Podkowiasty wał, nie powiązany z umocnieniami obronnymi I członu, oddziela tę część obiektu od pasm sąsiednich wzniesień. Człony rozdziela szeroka fosa, czytelnie rysująca się od strony bardziej regularnego członu I. Wnętrze II członu jest silnie pofałdowane, jego powierzchnia wykazuje ogólną tendencję spadku w kierunku krawędzi wysoczyzny. Zwraca uwagę szeroki grzbiet terenowy, biegnący równoległe do fosy, rozdzielającej człony grodziska, na płd.-wsch. dochodzący do krawędzi wyniesienia, na płn.-zach. łączący się z zachodnim ramieniem podkowiastego wału. Wykopy rozmieszczono w płn.-wsch. części obiektu w rejonie wału oraz w części płd.-zach., na odcinku grzbietu terenowego.

W płn.-wsch. części grodziska usytuowano wykop I (2,5 × 24,5 m) przecinający mniej więcej prostopadle nasyp wału, obejmujący również, podobnie jak wykop II (4,5 × 5,0 m), część przywałową wnętrza grodu. Łącznie przebadano tu powierzchnię 88,2 m². Poniżej darni i próchnicy współczesnej (w-wa I), zalegała warstwa szarobrunatnej, piaszczystej próchnicy, o miąższości ok. 20 cm (w-wa Ia). Wystąpił tu stosunkowo nieliczny materiał ceramiczny pochodzący z naczyń ręcznie lepionych, górz obtańczonych, ornamentowanych i pozbawionych wątków zdobniczych. Ceramika posiada dość wyraźne nawiązania do naczyń pochodzących z warstw reprezentujących starszą fazę zasiedlenia na I członie grodziska (VIII—IX w.). Ilość elementów młodszych — X-wiecznych jest znikoma.

W pobliżu podnóża umocnień obronnych, poniżej warstwy Ia, pasem szerokości ok. 8 m zalegała ciemnobrunatna próchnica z węglami drzewnymi i spalenizną (w-wa II), opadająca łagodnym skłonem w kierunku wału. Z warstwą tą wiązały się dwie jamy. Jedną z nich (jama nr 2) skłonni jesteśmy interpretować jako pozostałość domostwa typu ziemiankowego. Druga, o założeniu owalnym, wielkości 1,7 × 1,05 m, wypełniona kamieniami i spalenizną — to zapewne otwarte palenisko.

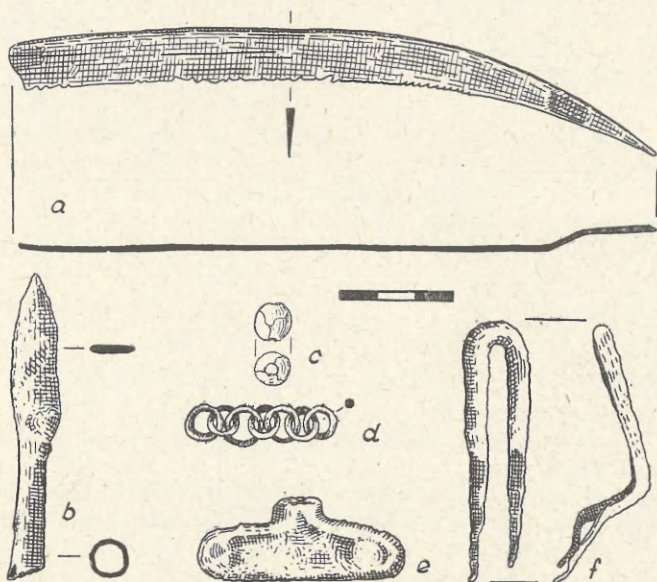
Warstwa II wyklinowywała się w nieckowatym przegłębieniu o szerokości ok. 5,5 m, biegnącym równoległe do podnóża wału. Mamy tu zapewne do czynienia z rowem powstałym przez wybranie piasku, wykorzystanego do budowy jądra wału. Na tym odcinku między warstwami Ia i II zalegała warstwa szarozółtego piasku z domieszką próchnicy, nielicznymi śladami spalenizny i węglami drzewnymi (w-wa Ib), reprezentująca szereg kolejnych zsuwów z wału. Materiał z warstwy II pochodzi zatem z okresu samych początków istnienia umocnień obronnych na drugim członie grodziska. Brak tu niestety jakichś ściślejszych wyznaczników chronologicznych. W materiale ceramicznym zdecydowanie przeważają ułamki pochodzące z naczyń pozbawionych ornamentacji. Sprowadycznie spotyka się ponadto naczynia ręcznie lepione. W tym świetle skłonni jesteśmy datować wzniesienie wału już na początek VIII w. Sposobem budowy wał zasadniczo nie różni się od wałów przebadanych na I członie grodziska.

Badania przeprowadzone w tym rejonie dostarczyły również dość ciekawych materiałów do zagadnienia osadnictwa starożytnego. W wykopie I w obrębie działek D i E oraz w części wykopu II, poniżej żółtego piasku (w-wa IV), zalegającego pod warstwą Ia, odsłonięto pokład ciemnobrunatnego piasku z domieszką próchnicy (w-wa V), o miąższości dochodzącej do 0,4 m. Obok nielicznego wczesnośredniowiecznego materiału ceramicznego wystąpiły tu duże skorupy naczyń o chropowatej powierzchni, nawiązujące do form reprezentatywnych dla kultury pomorskiej.

⁴ Człon I zajmuje powierzchnię 5200 m², człon II — 11 300 m².

Natrafiono na nie również w niżej zalegającej warstwie piasku z popiołem (w-wa Va), spoczywającej bezpośrednio na calcowym piasku.

Celem badań przeprowadzonych w płd.-zach. części II członu było m. in. uzyskanie materiałów do zagadnienia układu przestrzennego zabudowy wnętrza. Chodziło tu o sprawdzenie wysuniętych uprzednio sugestii o gęstej zabudowie tej części obiektu⁵. Punktem wyjścia badań było odczyszczenie profilu transewersji woj-skowej, długości ok. 40 m przecinającej grzbiet terenowy na osi płd.-zach. — płn.-wsch. Uzyskano przekroje 6 jam, z których co najmniej trzy skłonni jesteśmy in-

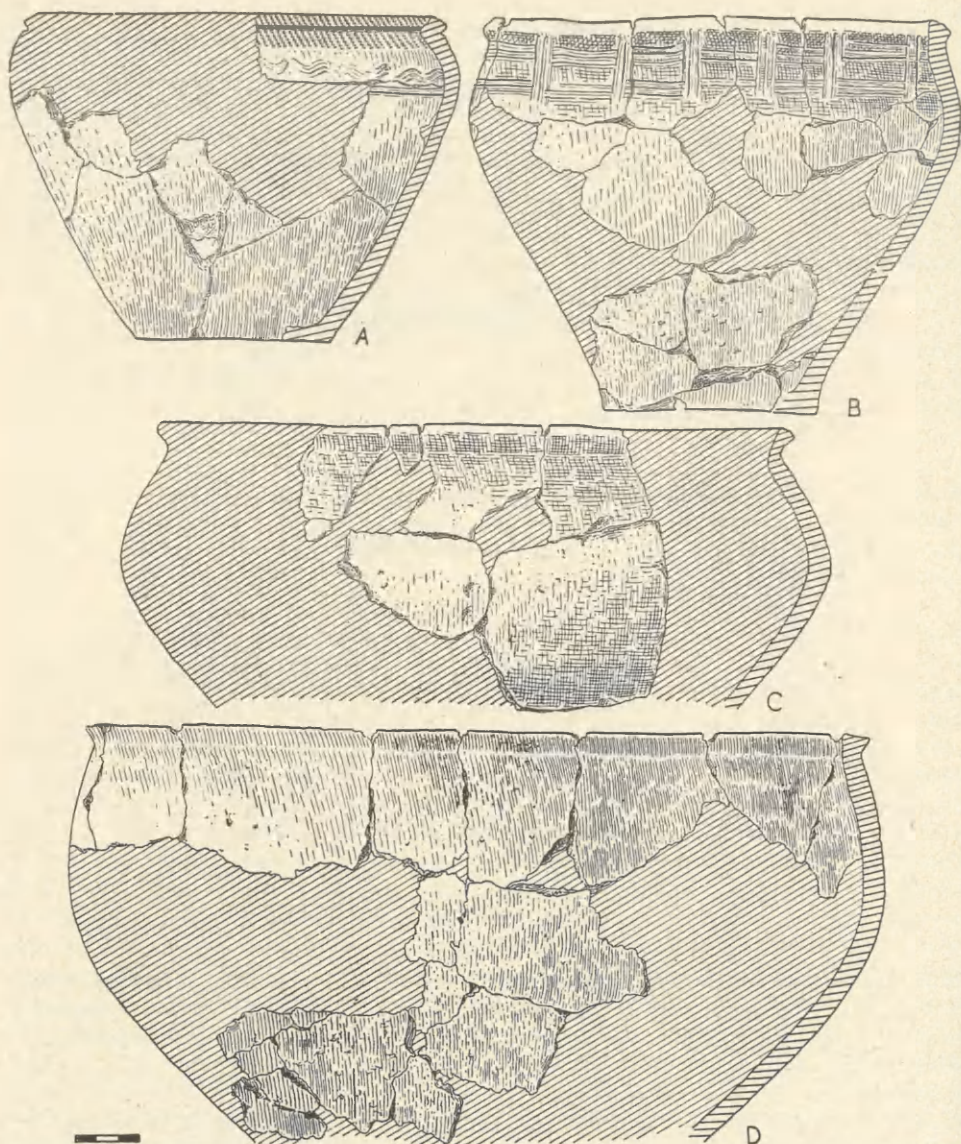
Ryc. 2. Bardy, pow. Kołobrzeg, stan. Ia. Zabytki żelazne i szklane z drugiego członu grodziska

Rys. S. Nyka

terpretować jako domostwa typu ziemiankowego. Rozkopanie dwóch sąsiadujących z sobą jam (wykopy: III dz. A, IV dz. A) pozwoliło na ustalenie kierunku biegu ziemianek w stosunku do topografii terenu. Zaobserwowano pewną prawidłowość w ich usytuowaniu. Z kolei chodziło o stwierdzenie, czy ład w układzie przestrzennym obowiązywał na większym obszarze. Poszerzono zatem wykop III (dz. C) oraz wytyczono wykop V (dz. A,C,E), który usytuowano mniej więcej prostopadle do biegu transewersji, a zarazem zgodnie z kierunkiem dłuższych osi przebadanych uprzednio ziemianek.

We wszystkich wykopach w tym rejonie grodziska stwierdzono dość zbliżony układ stratygraficzny. Poniżej darni (w-wa I) i szarozółtej próchnicy z wkładkami gliny (w-wa Ia) zalegała warstwa szarobrunatnej próchnicy z domieszką piasku i z mniej lub bardziej intensywnymi śladami spalenizny, o miąższości 0,10—0,40 m

⁵ W świetle wypowiedzi dendrologa dra J. Surmińskiego (WSR Poznań) teren wnętrza grodziska z uwagi na jego żwirowate podłoże nie powinien być porośnięty drzewami. Występują one jednak dość licznie, tworząc charakterystyczne skupienia. Zatem w miejscach zagęszczenia drzew liczyć się należy z intensywniejszą warstwą kulturową, najprawdopodobniej z pozostałościami domostw.

Ryc. 3. Bardy, pow. Kołobrzeg, stan. la. Ceramika z drugiego czołu grodziska (wykop V)

Rys. S. Nyka

(w-wa II). W świetle materiału ceramicznego warstwę tę skłótni jesteśmy datować głównie na IX w. (ryc. 3c). Bogato reprezentowane są tu zabytki żelazne. Wymienić można m. in.: noże, okucia wiader, skoble (ryc. 2f), haczyki rybackie, łańcuszek z okrągłych ogniwek (ryc. 2d) oraz grociki strzał. Dość powszechnie spotyka się również przęśliki gliniane. Znalaziono ponadto szklany paciorek, wykonany tech-

niką wydmuchiwania (ryc. 2c) oraz ćwiartkę monety arabskiej, wybitej prawdopodobnie w IX w.⁶

Poniżej warstwy II we wszystkich wykopach odkryto fragmenty domostw ziemiankowych. Łącznie przebadano 7 pomieszczeń mieszkalnych tego typu. Dłuższą osią były one usytuowane mniej więcej prostopadle do biegu warstw. Odległości między ziemiankami wynosiły średnio 5 m. Według obliczeń szacunkowych na terenie II człon znajdowało się ok. 50 pomieszczeń zagłębionych w ziemię. W przebadanych ziemiankach odsłonięto szereg poziomów użytkowania, przedzielonych warstewkami niwelacyjnymi, niekiedy rumowiskowymi i pożarowymi. Na uwagę zasługuje odsłonięcie spalonych i zwalonych konstrukcji dachu (jama nr 1) oraz dolnych partii ścian domostw (jamy nr 1 i 9).

W wypełniskach ziemianek, obok materiału ceramicznego oraz licznych szczątków osteologicznych, znaleziono dość urozmaicony zestaw zabytków. Ilościowo przeważają przedmioty żelazne. Wystąpiły m. in.: noże, sierpy (ryc. 2a), fragmenty okuć, grociki strzał (ryc. 2b). Z innych zabytków wymienić należy fragmenty przedmiotów brązowych, przęśliki gliniane, osełki z łupku oraz grudki bursztynu. Dość charakterystyczny materiał ceramiczny wskazywałby (ryc. 3 a—b, d), że ziemianki użytkowane były głównie w starszym okresie pierwotnej fazy istnienia grodu bardzkiego (VIII w.).

Świelubie, stan. 2 — cmentarzysko

W 1964 r. nieco pełniej rozpoznano cmentarzysko kurhanowe w Świelubiu, składające się z ok. 100 mogił rozmieszczonych w 2 grupach. Przebadano trzy sąsiadujące z sobą kurhany (nr 1, 2, 3)⁷. We wszystkich mogiłach poniżej ściółki leśnej (w-wa I) odsłonięto jasnożółty piasek (w-wa II), tworzący nasyp kurhanu. Z kolei bezpośrednio na calcu, niekiedy na podkładzie próchnicy pierwotnej, zalegała cienka warstewka spalenizny, popiołu i przepalonego piasku (w-wa III), z którą związane były płytkie, nieckowate jamy, górą kopulaste, o średnicy ok. 1 m, usytuowane w centralnej partii kurhanów. Były to właściwie jamy grobowe, wypełnione intensywną spalenizną z węglami drzewnymi. Znaleziono w nich liczne, drobne ułamki kości ludzkich.

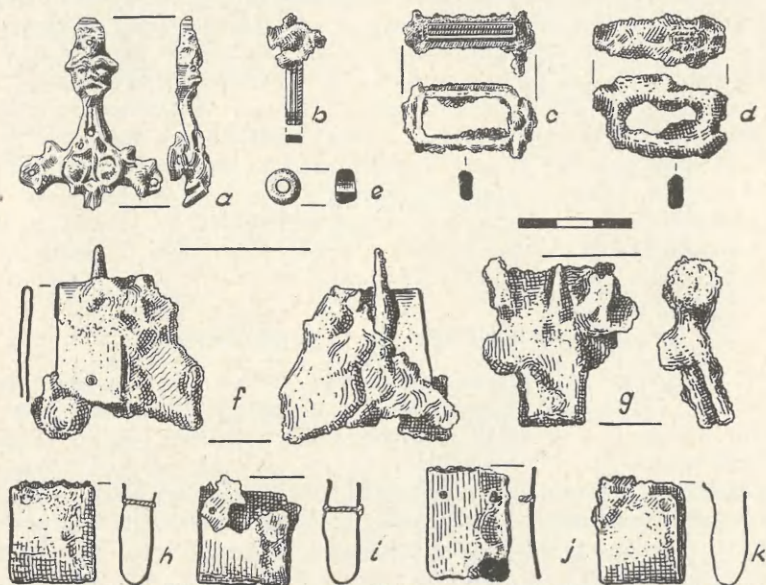
W jamie grobowej kurhanu nr 3 odkryto dość interesujący zestaw zabytków. Szczególną uwagę zwraca brązowe okucie imacza tarczy, zapewne pochodzenia skandynawskiego, z wyobrażeniem twarzy ludzkiej (ryc. 4a). Wręcz identyczny okaz znany jest z cmentarzyska w Birce. Prawdopodobnie obydwa okucia powstały w jednym warsztacie. Okucie z Birki pochodzi z grobu, który datować należy na początek X w.⁸ W jamie grobowej znaleziono ponadto 4 okucia wykonane z płaskiej

⁶ Ekspertyzę monety przeprowadzono w Zakładzie Numizmatyki IHKM PAN w Krakowie.

⁷ Na cmentarzysku łącznie przebadano powierzchnię 101 m².

⁸ Okucie z Birki pochodzi z grobu komorowego 467b, odkrytego w obrębie kurhanu, w którym wystąpił jeszcze jeden grób szkieletowy 467a. Znaleziono w nim m. in. monetę arabską z lat 893—903; H. Arbmänn, *Birka I. Die Gräber, Text*, Uppsala 1943, s. 134—135, oraz *Tafeln*, Uppsala 1940, tabl. 19, 5; D. Sellin, *Wikingerzeitliche und frühmittelalterliche Keramik in Schweden*, Stockholm 1955, s. 233, datuje grób na X w. Okucia tego typu wystąpiły jeszcze w kilku grobach na cmentarzysku w Birce: grób 532 (Arbmänn, *op. cit.*, s. 163—164 — dość bliska analogia do naszego okazu); grób 850 (Arbmänn, *op. cit.*, s. 323—325), datowany na w. IX (D. Sellin, *op. cit.*, s. 235) lub wątpliwie IX (?) w. (H. Arbmänn, *Schweden und das Karolingische Reich*, Stockholm 1937, s. 41); grób 942 (Arbmänn, *Birka*, s. 364—366) datowany na w. IX (Arbmänn, *Schweden...*, s. 44, 222) lub wątpliwie IX (?) w. (A. Geijer, *Birka III, Textiljunde aus den Gräber*, Uppsala

taśmy żelaznej, zgiętej we dwoje, z brązowymi nitami (ryc. 4h—k), mające również analogie w materiałach z cmentarzyska w Birce. Są to zapewne okucia zewnętrznej krawędzi tarczy. Dalej wystąpiły 2 żelazne zawleczki do pasa o prostokątnej ramie, pokryte na jednym dłuższym boku metalem kolorowym (?) zdobionym delikatnym ornamentem⁹ (ryc. 4c—d) oraz dwa okucia pasa z taśmy żelaznej zgiętej we dwoje z zachowanymi żelaznymi kolcami sprzączek (ryc. 4f—g). Niewykluczone, że wspomniane powyżej elementy wyposażenia pozostają również w funkcjonalnym związku

Ryc. 4. Świelubie, pow. Kołobrzeg, stan. 2. Wyposażenie jamy grobowej w kurhanie nr 3

Rys. S. Nyka (a — przerys. S. Nyka z rysunku B. Promińskiego)

z tarczą (okucia pasa? tarczy). Zwraca również uwagę zdobiony „preł” wykonany z metalu kolorowego (?), wewnątrz pusty (ryc. 4b). Ponadto znaleziono szereg drobnych, silnie zniszczonych przedmiotów żelaznych oraz beczułkowaty paciorek (ryc. 4e) z żółtej masy szklanej (?). Na wyposażenie grobu składały się zatem co najmniej tarcza z okuciami metalowymi oraz paciorek szklany. Drobny fragment ceramiki nie wczesnośredniowiecznej znaleziony w wypełniku jamy dostał się tu zapewne przypadkowo. Podobne ułamki wystąpiły także w nasypie kurhanu oraz w warstwie III. Przepalone fragmenty kości pochodzą od jednego osobnika płci męskiej w wieku 25—30 lat¹⁰.

1938, s. 178); grób 944 A r b m a n n, *Birka*, s. 368—371); grób 1151 (A r b m a n n, *Birka*, s. 474—476) datowany na IX (?) w. (G e i j e r, *op. cit.*, s. 179). Okazy z 4 ostatnich grobów są już dalszymi analogiami do naszego okucia.

⁹ Podobną prostokątną ramę, ale wykonaną z brązu, z ornamentem na jednym z dłuższych boków znamy z Danii z Vrads, z grobu datowanego na IX w.; patrz J. B r e n d s t e d, *Danish Inhumation Graves of the Viking Age*, „Acta Archaeologica”, t. 7: 1936, s. 118—119.

¹⁰ Ekspertyzę antropologiczną przeprowadził mgr F. Roźnowski.

Bogato wyposażony grób odkryto również w kurhanie nr 2. Obok licznych fragmentów silnie skorodowanych przedmiotów żelaznych znaleziono tu bliżej funkcjonalnie nie określone przedmioty brązowe, dalej paciorek z czarnego szkła oraz drobny ułamek srebrnej monety (nie oznaczona). Materiał kostny pochodzi od jednego osobnika w wieku lat 30—40 (pieć?). W nasypie kurhanu nr 2 odkryto ponadto dwa groby ciałopalne. W grobie nr 1 wystąpiło kilka fragmentów przedmiotów żelaznych, paciorek szklany oraz ułamki ceramiki wczesnośredniowiecznej. Kości pochodzą od jednego osobnika w wieku 30—35 lat (pieć?). Na wyposażenie grobu nr 2 składały się jedynie drobne fragmenty naczyń, zapewne górą obtaczanych, oraz wiór krzemienisty. Materiał kostny reprezentowany był jedynie przez 6 ułamków pochodzących z jednego osobnika, prawdopodobnie płci męskiej w wieku 30—40 lat. W nasypie kurhanu oraz poniżej warstwy III wystąpiły ułamki naczyń z okresu halsztackiego (?) i wczesnego średniowiecza.

W kurhanie nr 1 nie odkryto jamy grobowej. Została ona zapewne zniszczona w czasie uprawy terenu cmentarzyska. Wyraźne ślady bruzd widoczne były do poziomu zalegania warstwy popiołu i spalenizny (w-wa III). Zabytki znalezione w warstwach II i III nie tworzyły wyraźniejszych skupień. Wymienić tu można grudkę bursztynu, wiór krzemienisty oraz fragment przedmiotu żelaznego. Odnotowano także kilkanaście ułamków ceramiki wczesno- i niewczesnośredniowiecznej.

Między kurhanami 2 i 3 odsłonięto płytką, nieckowatą jamę, górą kopulastą, o średnicy ok. 1 m. Wystąpiły tam jedynie drobne ułamki nielicznych kości ludzkich. W sąsiedztwie jamy natrafiono na skupisko wczesnośredniowiecznej ceramiki. Większość ułamków pochodzi zapewne z jednego rozbitego naczynia. Znaleziono tam również fragmenty przedmiotów żelaznych oraz grudkę bursztynu.

Uzyskane materiały rzucają pewne nowe światło na zagadnienie rozpiętości chronologicznej użytkowania cmentarzyska. Skłonni jesteśmy datować je co najmniej na poł. IX w. do początków X w.¹¹

Badania powierzchniowe

W 1964 r. w sąsiedztwie systematycznie badanych obiektów kontynuowano poszukiwania powierzchniowe, którymi objęto tereny gromad Dygowo i Wrzosowo oraz częściowo Czernino i Gościno. W świetle dotychczasowych badań nie stwierdzono większego zagęszczenia punktów osadniczych w bliższym sąsiedztwie grodziska bardzkiego w VIII—IX w. Jediną większą osadę (Bardy, stan. 2), istniejącą zapewne już w początkach IX w., odkryto na wzgórzu położonym bezpośrednio na północny zachód od grodziska. Wymienić można tu jeszcze domniemane osiedla raczej typu jednodworczego w Bardach (stan. 4) oraz nieco dalej już położoną osadę w Miechęcinie (stan. 1). Zagadkowo rysuje się natomiast osada we Włościborzu (stan. 4) znana z badań C. Schuchhardta¹². Odkrywca wiązał ją raczej z młodszymi fazami wczesnego średniowiecza. Wyniki naszych poszukiwań nie wykluczają jednak możliwości starszej metryki tego obiektu, sięgającej być może swymi początkami starszej fazy użytkowania grodziska bardzkiego. W VIII—IX w. mielibyśmy zatem do czynienia ze zjawiskiem pewnej koncentracji ludności głównie w jednym punkcie

¹¹ Grób z zapinką żółwiowatą znaną ze starszych badań (patrz przyp. 2) J. Żak skłonny jest datować na połowę IX w.; patrz też, „*Importy skandynawskie na ziemiach zachodniosłowiańskich od IX—XI wieku*”, Poznań 1963, s. 68—69. Uprzejmie dziękuję Panu doc. drowi J. Zakowi za udzielenie cennych wskazówek przy analizie materiału zabytkowego ze Świelubia.

¹² C. Schuchardt, *Arkona, Rethra, Vineta*, Berlin 1926, s. 69 i n.

osadniczym — w rozległym obiekcie obronnym oraz częściowo w sąsiadującej z nim osadzie.

Interesująco przedstawia się natomiast problem cmentarzysk, tworzących dość wyraźne skupienie wokół grodziska w Bardach. Obok badanego cmentarzyska w Świelubiu wymienić należy duże cmentarzysko w Skroniu (stan. 1), liczące ok. 100 kurhanów. Nie znaleziono tu niestety materiału ceramicznego, trudno zatem pewnie wiązać je z okresem wczesnośredniowiecznym. Niewykluczone jednak, że było ono użytkowane w starszej fazie istnienia grodu. Formą i wielkością kurhany te wyraźnie nawiązują do mogił z cmentarzyska świelubskiego. Na terenie wsi Skronie odkryto ponadto 2 samotne kurhany o średnicy 17,5 i 11 m (stan. 2). I tu przynależność do okresu wczesnośredniowiecznego jest problematyczna. Z wczesnym średniowieczem wiąże się natomiast duży kurhan we Włościborzu, średnicy ok. 25 m (stan. 3). Kurhan ten został częściowo przebadany przez C. Schuchhardta¹³. Na podstawie ceramiki, między innymi stalowo-szarej, badacz ten wiązał go najwcześniej z późnymi fazami wczesnego średniowiecza. Niezupełnie pokrywa się to stwierdzenie z wynikami naszych badań powierzchniowych. Na powierzchni kurhanu znaleziono skorupy wczesnośredniowieczne nawiązujące wyraźnie do ceramiki ze starszej fazy użytkowania grodu w Bardach. Być może zatem kurhan we Włościborzu datować należy na VIII—IX w., skorupy z naczyń toczonych, znalezione przez C. Schuchhardta, są może śladem zniszczenia kurhanu w XIII/XIV w.

W X wieku liczyć się należy z jakimiś poważniejszymi zmianami w rozmieszczeniu punktów osadniczych w tym rejonie. W bezpośrednim sąsiedztwie szeregu wsi (część z nich wzmiankowana jest w XII—XIII-wiecznych źródłach pisanych), rozrzuconych w promieniu 5—8 km od grodziska bardzkiego, odkryto stanowiska z wczesnośredniowiecznym materiałem ceramicznym, który ogólnie datować można na wieki X—XII. Domniemane osady zajmują najczęściej cyple wyniesień w dolinach małych strumyków i dopływów Parsęty. Jako reprezentatywne wymienić można stan. 2 w Dygowie, gdzie w profilu nieeksplorowanej żwirowni widoczna jest warstwa kulturowa miąższości ok. 0,20 m. Znaleziono tu ceramikę górą i całkowicie obtaczaną. Zauważalny jest brak tego typu stanowisk w bliższym sąsiedztwie grodu bardzkiego, a następnie świelubskiego. Wyjątkiem byłyby tu jedynie dwie małe, chyba jednodworcze osady w Świelubiu (stan. 3 i 3a), położone bezpośrednio nad rzeką, związane jednak, być może, z istniejącą w tym miejscu przeprawą przez Parsętę. Mielibyśmy zatem w tym czasie do czynienia ze zjawiskiem odsunięcia się osadnictwa od głównej osi starszego zasiedlenia — rzeki Parsęty. Proces ten przebiegałby chronologicznie współcześnie z pewnym rozrzedzeniem się osadnictwa na rzecz dawnej koncentracji.

Zakończenie

W świetle dotychczasowych badań (lata 1962 i 1964) rozwój wczesnośredniowiecznego zespołu osadniczego w Świelubiu i Bardach rysowałby się w sposób następujący:

1. Na dwóch sąsiadujących z sobą wyniesieniach (Bardy, stan. 1 i 1a), najprawdopodobniej w początkach VIII w. powstają dwie rozległe osady obronne (dwuczłonowy gród), częściowo na miejscu osiedli kultury pomorskiej (?). Nieco młodszą metrykę posiada zapewne osada typu otwartego położona na płn.-zach. od grodziska (Bardy, stan. 2).

¹³ Schuchhardt, *loc.*

2. Dwuczłonowości obiektu bardzkiego nie można rozpatrywać w kategoriach „gród” i „podgrodzie” (chodzi nam tu o podział zadań i funkcji społeczno-gospodarczych, które pełniły gród i podgrodzie w osadach wczesnomiejskich w okresie wczesnofeudalnym). Mamy tu zapewne do czynienia z dwoma członami większej całości typu opolnego. Obydwa segmenty, których wielkość zdeterminowana była naturalnymi warunkami topografii terenu, zamieszkiwały liczebnie zapewne dość znaczne grupy bezpośrednich producentów wiejskich. Już w VIII w. obserwujemy jednak dość szybki rozwój gospodarczy grodu. Kształtuje się kilka dziedzin rzemiosła, a na przełomie VIII/IX w. następuje ożywienie dalekosiężnej wymiany handlowej (monety arabskie pochodzące najprawdopodobniej ze starszej fali napływu dirhemów na teren Pomorza Zachodniego). Badania potwierdziły zatem wysuniętą uprzednio sugestię na podstawie danych uzyskanych w Kędrzynie, pow. Kołobrzeg¹⁴, że najstarsze nadmorskie grody, ośrodki jednostek osadniczych typu opolnego, pełniły m. in. funkcje niedużych centrów rzemieślniczo-handlowych.

3. W VIII—poł. IX w. brak w bliższym i dalszym sąsiedztwie grodziska bardzkiego liczniejszych śladów osadnictwa otwartego. Wymienić można by tu jedynie osadę podgrodową oraz dwa osiedla typu jednodworczego w Bardach i Miechęcinie. Być może z VIII—IX w. wiązać należy duży samotny kurhan we Włościborzu. Nie wyjaśniona jest natomiast datacja rozległego cmentarzyska kurhanowego i pary mogił w Skroniu.

4. W 2 poł. IX w. liczyć się należy z jakimiś bardziej istotnymi zmianami w charakterze i funkcji obiektu bardzkiego. Na I członie grodziska obserwujemy zmiany w układzie przestrzennym zabudowy wnętrza. Jednocześnie następuje odnowa wału, otaczającego tę część obiektu od strony wysoczyzny, i wzniesienie nowego wału od strony doliny rzeki. Brak natomiast wyraźniejszych śladów X-wiecznego osadnictwa na II członie grodziska. Zmianom tym towarzyszyło powstanie w ciągu X w. w dalszym sąsiedztwie szeregu otwartych osad typu wiejskiego. Za dobrą ilustrację przeobrażeń zachodzących w tym czasie w układzie sił społecznych mogą posłużyć bogato wyposażone groby, m. in. w wyroby pochodzenia skandynawskiego na ciepłym cmentarzysku kurhanowym w Świelubiu.

5. W 2 poł. X w. grodzisko w Bardach uległo spaleni, najprawdopodobniej w okresie przyłączenia Pomorza Zachodniego do wczesnofeudalnego państwa polskiego. W tym czasie, być może nieco wcześniej, powstaje w dolinie rzeki silnie obwarowany niewielki gródek w Świelubiu, strzegący przeprawy przez rzekę, pełniący zapewne i funkcje administracyjne. Upada on z chwilą kształtowania się załazków rodzimej monarchii zachodniopomorskiej. Nadal rozwija się natomiast otwarte osadnictwo typu wiejskiego.

*Zakład Archeologii Wielkopolski
i Pomorza w Poznaniu*

WŁADYSŁAW ŁOSIŃSKI

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS AT ŚWIELUBIE AND BARDY, DISTR.
KOŁOBRZEG, IN 1964

The study on the development of medieval settlement in the basin of the middle and lower Parsęta river involved excavations in the area of early medieval habitation complex centred in the environs of the villages of Bardy and Świelubie,

¹⁴ A. Urbańska, *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na wczesnośredniowiecznym grodzisku w Kędrzynie, pow. Kołobrzeg*, „Spraw. Arch.”, t. 14: 1962, s. 160; W. Łosiński, A. Urbańska, *II sprawozdanie z badań wykopaliskowych na grodzisku wczesnośredniowiecznym w Kędrzynie, pow. Kołobrzeg*, tamże, s. 174.

distr. Kołobrzeg. The excavations, started in 1962, were carried out on an earthwork at Bardy and on a cemetery of burial mounds at Świelubie. The earthwork, comprising two parts, was situated on elevated grounds. The smaller more regular part revealed a rampart that protected the castle on the upland side. The rampart built of clay and laced with timber was probably erected in the 8th century. In the later part of the 9th century it was destroyed by fire, while its rebuilding coincided with the erection of the rampart that surrounded the elevation on the river side. The second part was also fortified, probably as early as the 8th century. Remains of eight houses of subterranean type were explored there. The finds included a fragmentary Arabic dirhem, objects of metal (spearhead, sickles, knives), clay whorls and whetstones. Ramparts of the smaller part were destroyed in the 2nd half of the 10th century.

At Świelubie three burial mounds were examined. The shallow burial pits were filled with burned material including charcoals and fragmentary human bones. Their furnishing was rather rich and consisted of iron objects, glass beads, a fragment of a coin and shield parts of iron and bronze. Some graves were also dug into the earth of the barrow. As a rule they were poorly furnished. The cemetery should be dated to the mid—9th — early 10th century.

Traces of an open early medieval habitation site came to light near the earthwork of Bardy.